

módszerűen szolgál a megismerés számára. Ez a módszer élteti a filozófiát, és ez marad meg élőként a múlt rendszereiből. Ezért nem az a gondolkodó a korszerű, aki mindig az adott korszak divatos és felkapott elméleteihez kapcsolódik — habár azok ismerete alapkövetelmény — hanem az, aki a valóságot meghatározó tendenciák feltárására képesítő módszerrel bír.

A harmadik következtetés, amit Erdélyi ugyanúgy levont gondolatmenetéből, és ami érvül is szolgált számára az egyezményesekkel vívott harcában, az, hogy a filozófia nyitottsága és totális jellege kizárja a nacionalitás elvét. Pontosabban: a nemzeti jelleg és jellem, a sajátos gondolkodásmód ugyan kiszűrhetetlen, de ez nem érintheti és nem változtathatja meg a filozofikum mibenlétét.

Ezek után, azt hiszem, megállapíthatjuk: Erdélyi a Bacon-cikkkel nem tagadta meg korábbi énjét, csak az érvelést vitte át más területre. Nem tagadta meg Hegelt, hanem annak eszméitől elrugaszkodva *akkor és ott* egy filozófiai, erkölcsi káoszba úgy próbált rendet vinni, hogy nem egy konkrét (és ezért szükségképpen egyetlen alternatívát nyújtó) filozófiát népszerűsített, hanem a minden filozófia alapját adó *filozofikumot* kívánta megragadni. A kérdés csak az, hogy ez a tette aktuális volt-e?

Általánosságban érvényes, hogy a filozofikum akkor válik időszerűvé, amikor egy bizonyos filozófiai irányzat *belül* kétségessé válnak az addigi következtetések, kiürülnek a kategóriák, semmitmondóvá válik az elmélet, skolaszticizmusba dermed az addigi rugalmasság, a valóság talajába eresztett gyökerek megszakadnak. És objektíve időszerűvé válik a filozofikum akkor is, amikor — újabb paradoxon — *a mindennapokban* a filozófia szükségtelemmé, nyüggé, a legjobb esetben pedig a lelkiismeretet megterhelő dologgá alakul át. legidőszerűbb pedig akkor, amikor ez a két körülmény egymás mellett és egymást erősítő rombolja le az addig biztosnak vélt eszméket és cselekvési normákat.

Bizonyosnak veszem, hogy egy ilyen helyzetet a levett forradalom után Magyarország fennállt, tehát Erdélyi megtette, amit egy filozófus a saját eszközeivel megtehet: az elmélet belső válsághelyzetében, valamint a nemzet útkeresésében kutatta a biztos tájékozódási pontokat. És nem csak ez: saját példájával szemléltette a filozófia és a filozofikum nem mindig tudatosított, de azért fel-felbukkanó és szemérmesen nyilvánított szükségét.

Mészáros András
(Pozsony)

Ki volt Madách első szerelme?

A Madáchról szóló irodalomban Palágyi Menyhért kutatásai nyomán elterjedt az a feltételezés, hogy Madách Imre első szerelme Lónyay Etelka volt. Palágyi előbb a *Vasárnapi Újságban*, majd a könyvében is úgy foglalt állást, hogy Etelkát kell Madách szerelmi életében (legalábbis ami az időrendet illeti) az első helyre tennünk.¹

Ma már nehéz megmondani, mi készítette őt erre a feltételezésre, amelyet aztán a későbbi életrajzírók is rendszerint átvettek tőle. Alighanem két másik hipotézis eredőjeként adódott az a kézenfekvőnek látszó feltételezés, hogy Madách első szerelme nem lehetett más, mint Etelka. Az egyik hipotézis: a pesti tanulóévek alatt Etelka Madách egyetlen szerelme; a másik: mivel Pestre kerülésekor Madách még csak 14 és fél éves, a korábbi időszakot bízvást figyelmen kívül hagyhatjuk.

Madách műveinek (mindenekelőtt verseinek) alaposabb elemzése azonban nem támasztja alá egyik feltételezést sem.

¹ PALÁGYI Menyhért, *Madách első szerelme*. VU 1898. 27. sz. 463–465., PALÁGYI Menyhért, *Madách Imre élete és költészete*. Bp. 1900. 65–75.

1840. július 19-én Madách Imre levelet írt Etelka bátyjának, Lónyay Menyhértnek (aki egyúttal tanuló társa, s a hozzá intézett levelek tanúsága szerint legjobb ifjúkori barátja volt), s abban többek között megemlítette az *Ige a múltból* című versét.² Nem tudjuk, vajon az eredeti vers mennyire hasonlíthatott arra a változatra, amely végülis ilyen címen fennmaradt³, tartalma alapján azonban semmiképpen sem szólhatott Etelkának. A *Lantvirágokból* hidegnek, megközelíthetetlennek megismert Etelka ugyanis nem lehet azonos azzal a lánnyal, akinek Madách az *Ige a múltból* tanúsága szerint a hajfürtjét ajándékozta egykor. Az „Öröknek esküvéd akkor szerelmedet” állítás is valószínűtlenné teszi a két lány azonosságát. Bár azt ma már egészen pontosan megállapítani nem lehet, hogy Lónyay Etelka miként fogadta Madách közeledését (ha egyáltalán közeledett hozzá Madách, hiszen még ez sem biztos), de azt a lehetőséget, hogy örök hűséget esküdött volna neki, bátran elvethetjük. Végképp kizárja a vers címzettjének és Etelkának az azonosságát az a körülmény, hogy a vádló hangvételű vers megírásáról Etelka bátyjának tett említést az ifjú költő.

Fel kell tételeznünk tehát, hogy már Etelkát megelőzően (esetleg vele egyidejűleg) is volt valaki, akihez szoros kapcsolat fűzte Madáchot. Sőt, a vers címe és tartalma egyaránt arra enged következtetni, hogy nem futó kapcsolatról, hanem hosszabb, talán éveken át tartó szerelemről lehetett szó, amely legalább részben párhuzamos volt az Etelka-szerelmmel: a levél keltezése (amelyben említés történik a „régmúltat” idéző vers megírásáról) nagyjából egybeesik az Etelka-szerelem ma ismert végével: 1840 nyarával. Az Etelka-szerelemnek, s a „következményének”, a *Lantvirágoknak* máig legátfogóbb ismertetését nyújtó Kerényi Ferenc szintén erre az időszakra teszi a szerelem végét, amely egyébként hirtelen következik

A lánynak ajándékozott hajfürt mellett további tárgyakról történik említés a versben. Egy könyvről, amelyből régen Madách olvasott fel szerelmes verseket a lánynak, s amely szintén az ifjú hölgy tulajdonában lehetett. Szó esik továbbá egy virágfüzerről, amit a lány adott a költőnek. Hogy a virágfűzér rózsákból állt-e, azt nem tudjuk, mindenesetre a lány a rózsza illatát kedveli. Végül a vers legfontosabb motívuma, a gyász:

... e gyászemlék neked
Hirdetni lesz csupán egyik győzelmedet?
Sírok közt, oh leány, szerelmeskedni félj

majd néhány sorral később:

Mit álljon még frás a síron, melyre már
A részvét könnyeket áldozni úgyse jár.

Bár elválásról, hosszabb távollétről nincs szó a versben, az ajándékokból arra következtethetünk, hogy életük egy bizonyos szakaszában elváltak egymástól a szerelmesek.

Mielőtt tovább haladnánk, vegyük észre, hogy Madách levélbeli említése adja a kulcsot a címzett kiletének megállapításához. Ha nem tudnánk, hogy a vers (vagy annak egy korai változata) már 1840 nyarán elkészült, joggal hihetnénk, hogy a versben szereplő sír Lujza sírja, s hogy ilyenformán a vers Lujza barátjához, Amáliához szól. Hangulatok,

² GYÖRFFY Miklós, *Madách kiadatlan levelei*. It 1959. 93.

³ HALÁSZ Gábor (szerk.), *Madách Imre összes művei*. Bp. 1942. II. 36–37.

⁴ KERÉNYI Ferenc, *Madách-versek a tanulószobából?* (Előszó MADÁCH, *Lantvirágok* c. kötetének hasonló kiadásához.) Salgótarján, é.n. 10–11.

motívumok, köztük mindenekelőtt szerelmi motívumok oly mértékben ismétlődnek Madách életében, hogy vélt vagy akár valóságos egyezések is tévútra vihetik az elemzőt. Az egyetlen körülmény, ami jelen esetben ellene szól annak, hogy a vers címzettje Gyürky Amália volna az, hogy 1840-ben valószínűleg még nem ismerte őt Madách.

Emlékezés

Kézenfekvőnek látszik a feltételezés: ha nem Etelka Madách első szerelme, s ha az *Ige a múltból* című vers olyasvalakire szól, akibe Madách már Etelkát megelőzően szerelmes volt, akkor ennek a versnek a címzettjét kell Madách első szerelmének tekintenünk. De bármennyire is valószínűtlennek látszik (s nem is annyira lélektani okokból, sokkal inkább az életrajzi adatok hiánya miatt), hogy a fiatal Madách már 1837 ősze előtt több lányba lett volna szerelmes, azért ezt a lehetőséget sem vehetjük el. Mint ahogy azzal is számot kell vetnünk, hogy Madách tanulmányai kezdetén valaki másba szerelmes, s csak később Etelkába. Semmi jele annak, hogy az a szerelem, amelynek első datálható nyomait 1840 elejére tehetjük, sokkal korábbi keletű; Madách egyik (1840-ben írt) levelében úgy fogalmaz, hogy „Tavaly láttam őt először”.⁵ Vagyis Etelkát eszerint csak 1839-ben ismerte meg. Kerényi Ferenc kutatásai szintén ezt az időpontot valószínűsítik.⁶

Érdekes, hogy Madách eszerint viszonylag későn ismerkedik meg Etelkával. Vajon mi lehet ennek a magyarázata? Győrffy Miklós hívja fel a figyelmet arra, hogy bár Madách kezdetől (vagyis 1837 őszétől) fogva tanuló társa Lónyay Menyhértnek, egy korai édesanyjának szóló levelében mégsem említi őt, pedig más társait név szerint felsorolja. Ugyanakkor egy 1838. március 31-i levelében már barátjának nevezi; „... néked kedves Barátom egynehány sorokat írni...”.⁷ Első pillanatban nehezen érthető, hogyan lehet ges, hogy a barátság létrejötte után legalább kilenc hónap telik el, míg végre megismerkedik Madách Etelkával. Figyelemre méltó ebből a szempontból Vida Imre megjegyzése, eszerint a Lónyay család csak 1839-ben költözött volna Pestre.⁸ Ennek azonban Győrffy információi ellentmondani látszanak. A magyarázathoz közelebb visz Madách egy levelének jegyzése, amely Lónyay Menyhérthez 1838 szeptemberében írt levelében található: „az ő kezét nem ismerve is tsókolom”. Ha ehhez hozzávesszük, hogy ezt a levelét Nagylónyay Imre küldte Madách, akkor az a kézenfekvő következtetés adódik, hogy a család hölgytagjai (vagy legalábbis Etelka és édesanyja, Lónyay Florentina) valóban csak később, 1839 közepe körül költöztek Pestre, jöllehet Lónyay János és fiai akkor már évek óta Pest-Budán laktak. Tehát a fenti kutatásoknak kell választ adniuk arra a kérdésre, hogy ez a feltételezés mennyiben támasztható alá a Lónyay-család életéről fennmaradt dokumentumokkal.

Ám ha az Etelka iránti szerelem voltaképpen „késői” szerelem, akkor az *Ige a múltból* című vers től függetlenül is jogos a kérdés: ki lehetett Etelka előtti? Az ugyanis lélektanilag több mint valószínűtlen, hogy Madách tizenhatodik életévének betöltése után lett volna életében először szerelmes.

A talány megoldását megkönnyíti az *Emlékezés az első szerelemre* című költemény. Ez a ritkán elemzett vers már címénél fogva is figyelmet érdemel. De vajon ki lehetett az a személy, akire Madách utóbb, mint első szerelemre emlékezett? Bizonyos jelekből ítélve ugyanaz a lány volt, akihez az *Ige a múltból* című verse szól. A címzettek azonosságát támasztja alá (amellett, hogy mindkét esetben Etelka előtti szerelemről van szó, s így azért túl sok lehetőség már nem jöhet szóba) az a körülmény, hogy itt is egy hosszabb szerelmét beszél el a költő; a kapcsolat alakulásának egyes korszakait tipográfiailag is elválasztja egymástól. Egy további hasonlóság: a lány mindkét esetben viszonzza Madách szerelmét. Végül pedig mindkét esetben a lány az, aki megsért valamiféle — egyik esetben kimondott, másik esetben ki nem mondott — egyezséget, ami a kapcsolat megszakadásához vezet.

⁵ GYÖRFFY Miklós, i.m. 86.

⁶ KERÉNYI Ferenc, i.m. 9.

⁷ GYÖRFFY Miklós, i.m. 73.

⁸ VIDA Imre, *Madách Imre életének vázlata új életrajzi adatok alapján*. Bp. 1925. 6.

Mindez azonban együttesen is kevés a két lány azonosságának kimutatásához. Előbbre jutunk e tekintetben, ha feltételezzük, hogy ismert személyről van szó Madách életében, akit nem csupán megnevezni tudunk, de a hozzá frott más versekkel is egybevetethetjük az itt említett két verset.

Ha figyelembe vesszük, hogy az *Emlékezés...* szerint a lány sokáig Madách közvetlen közelében tartózkodott, majd Madáchnak hosszabb időre el kellett válnia tőle, ami után ismét találkoztak még, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a lánynak Alsósztrégován kellett élnie, s a hosszú elválás a pesti tanulóéveket jelenthette. Bár sehol sincs kimondva, hogy Madách otthonában, vagy annak közvetlen környezetében élne a lány, találkozásaik gyakorisága, az elválás és visszatérés motívuma, ezt valószínűsítik. S ha ez így van, akkor az egyetlen szóba jöhető személy azok közül, akiket név szerint is ismerünk: *Cserny Mária*.

Egyébként Balogh Károly is hivatkozik egy korai tanulmányában az *Emlékezés az első szerelemre* című versre, ő azonban úgy véli, hogy a vers Lujzáról szól.⁹ Mivel Dacsó Lujzát minden rendelkezésünkre álló forrás a pesti tanulóévek utánra teszi (így többek között Balogh Károly későbbi írásai sem ismétlik meg e szokatlan feltételezést), ezért e lehetőség alaposabb vizsgálata szükségtelennek látszik. De vannak más, kevésbé közvetett bizonyítékok is, amelyek Mária elsősége mellett szólnak. Ha ugyanis jobban megnézzük Madách verseinek kéziratait, azt tapasztaljuk, hogy tervezett verskötete Máriához frott versekkel kezdődött volna, sőt, az *Emléklapokra* ciklus is feltűnő módon Mária-verssel kezdődik. (Mellesleg a versek különböző kiadásai is rendszerint megőrzik ezt a sorrendet.)

Végül arról se feledkezzünk meg, hogy a pesti tanulóévek előtt Madách nem hagyta el hosszabb időre Alsósztrégovát; ha tehát már korábban, Pestre kerülése előtt szerelmes, úgy első szerelmének legvalószínűbb helyszíne szülőfaluja.

Amit Máriáról tudunk

Cserny Máriát a korai életrajzírók, Bérczy Károly és Becker Hugó nem ismerték.¹⁰ Először Palágyi Menyhért tett róla említést. A lányról írt sorai több mint különösek: megdöbbentőek. „Látja a lánykát gyászruhában ravatalnál állva s lovagias érzése az árván maradthoz vonja:

Érzé ő, nélkülem árva lenne,
Érzém én is, hogy védője lettem.”¹¹

Palágyi tehát az *Emlékezés az első szerelemre* című versből idéz, s ezzel közvetve bár, de elismeri Mária elsőségét. Az a körülmény azonban, hogy könyvében „Első szerelem” címen szentelt alfejezetet Etelkának (s már egy korábbi Etelkáról szóló cikke is hasonló címet viselt), azt mutatja, hogy Palágyi mégiscsak Etelkát tartotta Madách első szerelmének. Az ellentmondást nem könnyű feloldani; magyarázat hiányában kénytelenek vagyunk a szerző figyelmének lankadására gyanakodni.

Ettől az apróságtól eltekintve azonban Palágyi pontosan következtetett és fogalmazott, jóval pontosabban, mint a későbbiekben őrá támaszkodó szerzők. „Én azt gyanítom, hogy Mária Madáchék házában élt és némileg a házhoz tartozónak tekintetett. Az 1841–1843 közötti családi levelekben ugyanis több ízben valami Cserny Mariról történik igen rokonszenves említés.¹² A későbbiekben elterjedt az a vélemény, hogy Mária nem is lehetett 1841 előtt Alsósztrégován, holott Palágyi csupán annyit állított, hogy ettől kezdve

⁹ VÁRKONYI Hildebrand — BALOGH Károly, *Madách-breviárium*. Pécs, é.n. [1926] XXVII. old.

¹⁰ BÉRCZY Károly, *Madách Imre emlékezete*. PN 1866. 29–30. sz., BECKER Hugó, *Madách Imre életrajza*. MSZ 1899. 21–35. sz.

¹¹ PALÁGYI Menyhért, *Madách Imre élete és költészete*. Bp. 1900. 79.

¹² PALÁGYI, i.m. 80.

jelent meg a neve a család levelezésében. Mindazonáltal van még egy érdekes vonása Palágyi közlésének. Az iménti megállapítás előtt ugyanis ezt írja: „Hogy ki volt a szelíd gyermeklányka, azt határozottsággal megállapítanom nem sikerült. Szontagh Pál és Friedczky Lajos, kik még leginkább szolgálhattak volna felvilágosítással, Máriáról és a hozzá intézett versekről semmi tudomással nem bírtak.”¹³

Ez a közlés is megdöbbentő, bár az az ellentmondás, ami a háttérben áll, jóval rejtettebb, mint az előbbi esetben. Arról van szó ugyanis, hogy Palágyi könyvében több helyütt is Szontagh kiváló emlékezőképességét dicsérte. Márpedig Szontaghnak valamilyen módon mégiscsak ismernie kellett Cserny Máriát! Hiszen egy hozzá intézett Madách-levélben minden magyarázat nélkül ez áll: „Cserny Mari nincs itt többé.”¹⁴

Míg Palágyi úgy vélte, hogy a lány a Madách-kastélyban élt, s idősb Madách Imrénének és Madách Annának lehetett a társalkodónője, addig Balogh Károly szerint „Sztregován tartózkodott és valószínűleg valamelyik ottani lelkész, vagy más községbeli honorátiorokona volt.”¹⁵ Mind Palágyi, mind Balogh tud róla, hogy Madách Anna házasságkötése után írt leveleiben is többször üdvözlését küldi Cserny Máriának, s Balogh Károly még azt is tudni véli, hogy egykorúak voltak. Eszerint Mária idősebb lett volna Madách Imrénél.

A családi levelezésben ma már csak szerény nyomait lehet felfedezni Cserny Máriának. Tény azonban, hogy Madách Anna 1842. április 19-én Barátiban kelt s édesanyjának címzett levelében ezt olvashatjuk: „Kedves Emikén igen búsulok nem é van nagy baja? Kérlek irasd meg a' Cserny Marival.”¹⁶ Majd néhány sorral alább: „Pá kedves mamám; a' jó Marinak az én nevembe is köszönd minden fáradságát, 's barátságát”. Végül egy 1843 júniusában írt levélben említi utóljára Cserny Marit Madách Anna: „Emikét és Cherny Marit csókolom, kezeit csókolom.”¹⁷

Nemcsak Cserny Mária, maga a Cserny család is gyakorlatilag ismeretlen a genealogiai irodalomban. Nagy Iván Abauj vármegyei családnak vélte¹⁸, de a megye nemes családjairól szóló monográfiában hiába keressük ezt a családnevet.¹⁹ Kempelen Béla inkább Pozsony vármegyéből származónak tartotta.²⁰ Ami a *Nemesi Évkönyveket* illeti, a kevés utalás között csupán egyet találunk, amely a helyszínt és az időpontot tekintve esetleg összefüggésbe hozható Madách első szerelmével: Cserny János a férje annak a Koronthály Franciskának, aki Szenicen született 1791. szeptember 27-én, és Nagyszombaton halt meg 1840. március 30-án.²¹

Ami Máriát és Madáchnak Máriához való viszonyát illeti, Harsányi Zsolt az *Ember küzdj'*... című életrajzi regényében vitatható módon szövelt e korai szerelemről.²² És itt nem csupán arról van szó, hogy ő sem tette Máriát az első helyre. Sokkal inkább a költő és a lány kapcsolatának bemutatása az, ami (úgy tűnik) nem felelhetett meg a valóságnak. A lányt szerelmével üldöző Madách képe félreértés folytán vagy tévedésből születhetett. Erre különben jónéhány példát találunk Harsányi levelezésében: a rendelkezésére álló hatalmas mennyiségű anyagban gyakran eltévedt, s számos levélíró hívta fel figyelmét a pontatlanságokra, amelyek között rokonsági kapcsolatok összetévesztésétől koncepcionális hibáig szinte minden előfordult.²³ A Mária-versek egyértelműen tanúsítják, hogy a

¹³ PALÁGYI, i.m. 80.

¹⁴ HALÁSZ Gábor, i.m. II. 952.

¹⁵ BALOGH Károly, *Madách az ember és a költő*. Bp. 1934. 29.

¹⁶ OSZK Levelestár. Madách Anna idősb Madách Imrénéhez. 2. sz. levél.

¹⁷ OSZK Levelestár. Madách Anna idősb Madách Imrénéhez. 3. sz. levél.

¹⁸ NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest 1858. III. 148.

¹⁹ CSOMA József, *Abauj-Torna vármegye nemes családjai*. Kassa 1897.

²⁰ KEMPELEN Béla, *Magyar nemesi családok*. Bp. 1912. III. 110.

²¹ DARÓCZY Zoltán (szerk.), *Nemesi Évkönyv*. 1924. 167.

²² HARSÁNYI Zsolt, *Ember küzdj'*... Bp. 1942. (IV. kiadás). I. 114–130.

²³ Nógrád megyei Levéltár. XIII. 1. A Bory-Madách család iratai. Érdekes módon ez a fond tartalmazza azt a 71 fennmaradt levelet, amelyet Harsányi Zsolt 1932-ben és 1933-ban kapott készülő, illetve már elkészült Madách-regényével kapcsolatban.

szerelem (legalábbis a korai időszakban) kölcsönös volt; az *Emlékezés...* kézirata szerint (a vers kinyomtatott változataiból az erre utaló versszak is kimaradt) a lány Madách „betűjét” (monogramját?) belevészte egy fába, más versek szerint örök hűséget esküdött Madáchnak, így tehát Harsányi elképzelése aligha felelhet meg a valóságnak. Mentességére szolgáljon, hogy a jelek szerint semmit sem sikerült megtudnia a lányról, így kénytelen volt intuícióira hagyatkozni.²⁴ Ugyanakkor Harsányi felfogásának az a része, amely az ifjú Madáchot forróvérű, szenvedélyes szerelmesként mutatja be, sok jel szerint nagyon is megfelel a valóságnak.

Amit a versekről tudunk

Hagyományosan Madách verskéziratainak első hét versét (amelyek közvetlenül a tartalomjegyzék után, a második lapon állnak) szokás Mária-verseknek tekinteni.²⁵ Címük (a kéziratbeli sorrendnek megfelelően): *Kis leány, Hódolat Máriának, A bokréta, Fehér rózsza, Első csók, Elváláskor, Emlékszel-é?* Mária-vers továbbá az *Emléklapokra* ciklus első verse, valamint — a fentebbi érvelés értelmében — az *Ige a múltból* és az *Emlékezés az első szerelme*re. Ám e tíz Máriához szóló versen kívül is van legalább még kettő, amelyet minden jel szerint hozzá írt Madách. Érdemes e verseket külön-külön is megvizsgálunk.

A *Harangszó* címűről már Balogh Károly megállapította, hogy Cserny Mária lehetett a címzettje, bár nem indokolta meg közelebbről, hogy miért.²⁶ Ismét a versben található motívumokat kell segítségül hívunk. Az a topográfiaileg meghatározott helyzet, amelyben a költő a hegyen, a templom pedig a völgyben helyezkedik el, Alsósztrégován kívül még sok más helyszínre is ráillik, Madách életterének ismert helyszínei közül azonban csak kevésre (Csesztvén pl. maga a templom is inkább magaslaton, mintsem völgyben helyezkedik el).

Ennél sokkal fontosabb a halál motívuma: „Később, hogy kedves halottat / Rejte tőlem a sír.” Mivel Madách ismert szerelmei közül az *Emlékezés az első szerelme*re címzettjénél találunk utalást arra, hogy a lánynak valakije meghalt, ezért valóban nem ésszerűtlen az a feltételezés, hogy ez a vers is Máriához szól. E vers szerint „később” Madáchnak is meghal valakije, s ez a valaki alighanem Lujza. (Azt, hogy Madách kedves halottja valamelyik testvére lett volna, az egyes szám használata teszi valószínűtlenné. Madách Máriát és Madách Pált hasonló szövegkörnyezetben együtt, vagyis többes számot használva említi Madách.) Ha elfogadjuk azt a Balogh Károlytól származó adatot (s mivel őselőtte vagy tőle függetlenül senki sem tudott pontos időpontot megjelölni, és komoly kifogás sem hozható fel ellene, ezért nehéz nem elfogadni), hogy Lujza 1843. tavaszán halt meg, akkor (a versben szereplő *később* szó értelmét pontosítva) azt kapjuk „eredményül”, hogy a Mária-szerelme már jóval a lány elutazása (vagyis 1843 nyara) előtt végetért.²⁷

Végül lássuk a tizenkettedik Mária-verset, amely *A csapodár átka* címet viseli! Vajon mi az, ami miatt a Máriához írt versek közé kell sorolnunk? A legfontosabb ok az „Isten rendelé, hogy elfelejts” kifejezés, hiszen az *Emlékezés az első szerelme*re című versből kitűnik, hogy a lány valakihez férjhez megy, s ez a poétikus kifejezés utalás lehet a lány (közelgő vagy elmúlt) esküvőjére. Ámbár meglehet, hogy egészen másként kell értelmeznünk az „Isten rendelé” kifejezést, hiszen a vers szerint ismét Madáchhoz közeledik a lány. Lehet, hogy még csak az eljegyzés után vagyunk? Ha most abból indulunk ki, hogy ez a vers még a Fráter Erzsébethez írott versek előtti korból származik, akkor Madách ismert szerelmei közül, mint házasulandó, senki más nem jöhet szóba, egyedül Mária.

²⁴ HARSÁNYI Zsolt, *Hogyan írtam Madách-regényt*. Új Idők. 1932. II. 638–640. Harsányi ebben a cikkében sorolja fel, hogy ki, milyen adatokkal segítette regényének megírásában. Cserny Máriával kapcsolatban nem említi adatközlőt.

²⁵ Madách Imre versei. OSZK Fol. Hung. 1397.

²⁶ BALOGH Károly, i.m. 29.

²⁷ BALOGH Károly, i.m. 29.

Lónyay Etelka csak később (1844. augusztus 6-án) fog férjhez menni Szirmay Ödön-höz²⁸, Dacsó Lujza meghal, Amália később, 1846. november 9-én megy férjhez Ottlik Ákoshoz²⁹, Matkovich Ida 1844. nyarán még visszavárja Madáchot.³⁰ A házasság előtti időszakból teljes nevén ismert öt lány közül egyedül Cserny Mária házasságáról lehet tehát szó a versben (bár azt a lehetőséget, hogy mondjuk a *Szöke Ipoly P.*-je vagy más, teljes nevén nem ismert lány a címzett, természetesen nem lehet kizárni.)

Elvben persze azzal is számolhatunk, hogy a lány már jóval korábban férjhez ment, s a házasság utáni (esetleg sok évvel későbbi) újratalálkozás az, ami Madáchot a vers megírására készteti. Félrevezető lenne pusztán a szenvedélyes hangból az esemény időbeli közelségére következtetnünk. De még ebben az esetben is Gyürky Amália lehetne csak a címzett, akivel Madách valóban találkozik is a lány házasságkötése után, ám éppen a hozzáírt *Viszontlátás* című vers (amely eredetileg a *Viszontlátás Amáliával* címet viselte³¹) mutatja, hogy merőben más érzésekkel viseltetik a lány (illetve akkor már asszony) iránt. Egyébként az a körülmény, hogy a vers a kéziratok mindkét tartalomjegyzékében, és természetesen is az *Ige a múltból* című vers után áll, jelzi a címzettek azonosságát.

Vannak azonban ennél fontosabb egyezések is. A vers tanúsága szerint a lány szerelmet esküszik a költőnek, s ez a motívum az *Ige a múltból* című versben fordul elő. S itt is feltűnik a sír; nem világos ugyan, hogy Lujza sírjáról vagy Mária testvérének sírjáról van-e szó, ám ez a motívum is csak két lánnyal kapcsolatban fordul elő: egyikük Cserny Mária, aki testvérét temette el, a másik Gyürky Amália, aki Lujza „leánytársa”.

A vers virágmotívuma is mutat némi rokonságot a *Kis leány* című verssel. Míg abban egy füzér kerül a lány kebelére, addig itt koszorú virult egykor a lány homlokán.

Ennyi motívum egyezése aligha lehet véletlen. Érdeemes lesz majd egy futó pillantást vetnünk a verseknek a kéziratban való elhelyezkedésére, s egyúttal azt is megnézzük, hogy a két tartalomjegyzék eltér-e a Mária-versek csoportosítása tekintetében.

Mielőtt azonban a tartalom-jegyzékeket szemügyre vennénk, szólnunk kell Madách szerelmi költészetének egy érdekes alakjáról, a pásztorlánykáról.

Lenke, a pásztorlány

Madách Imre több versében is szól egy pásztorlánykáról, aki (feltéve, hogy egyáltalán életrajzi vonatkozásai is vannak ezeknek a verseknek) szintén korai, Etelka előtti szerelme lehetett. Sajnos az eddigi vizsgálatok nem adnak kellő támpontot még annak eldöntésére sem, hogy jogos-e egyáltalán élő személyt feltételeznünk e versek ihletőjeként, vagy helyesebb olvasmányélményekre, utóérzésekre gondolnunk. Ilyenformán arról sincs sok értelme beszélnünk, hogy ha létező személy volt a versek ihletője, vajon azonos volt-e Cserny Máriaival. Mindazonáltal egy valami határozottan amellett szól, hogy valóságos személyt kell feltételeznünk e versek hátterében is.

Ha megnézzük a *Szerelmem* ciklus verseit, akkor megállapíthatjuk, hogy azok — a ciklus címének megfelelően — valóban szerelmes versek, amelyek meghatározott személyekhez szólnak. Igaz, néhány esetben nem tudjuk pontosan, hogy ki a címzett (kérdéses pl., hogy *A galambok* alcímében szereplő „R-hoz” de la Motte Rozáliát jelenti-e, vagy hogy a kései versek Borkája és Borbálája azonos vagy különböző személyek), de azt azért elég határozottan állíthatjuk, hogy létező személyekhez írt versekről van szó. Mindössze három

²⁸ BARNÁ-SZ. Emil szíves közlése; az esküvő helyszíne ismeretlen.

²⁹ A házaspár (Ottlik Ákos és Gyürky Amália) dédunokájának, dr. Ozory Aladárnak szíves közlése. A birtokában lévő anyakönyvi kivonat alapján sikerült az Országos Levéltár A 1301 j. k. a kisterenyi anyakönyveket tartalmazó mikrofilmen az adatot megtalálnom.

³⁰ OSZK Levelestár. Madách Anna idősb Madách Imrénéhez. 5. sz. levél (Baráti, 1844. 14.). „Huszár Lajos beszéli, hogy Matkovichs Ida nagyon szerelmes Emibe, és várja őtet.”

³¹ Így szerepel az 1a. lapon olvasható tartalomjegyzékben, és az 5a. lapon található címében is (OSZK Fol. Hung. 1397.). A név (sok más Madách-vers címéhez hasonlóan) mindig helen át lett húzva.

versnél lehetnek kételyeink: *Egy cladó leányhoz*, *A pásztorlányka*, *Emlékdózat*. Ám éppen a kivételek csekély száma miatt ésszerűnek látszik a feltevés, hogy e három vers is létező személyhez vagy személyekhez szolt. Közülük a két utóbbiban szerepel az a pásztorlány, aki korai (bár nem feltétlenül Máriával azonos) szerelme lehetett Madáchnak. El kell ismerni azonban, hogy ettől az egy körülménytől eltekintve semmi más nem szól amellett, hogy a pásztorlányka mögött valóságos személyt lássunk. Ha a szerelmes verseit sorra lejegyző Madách, számba véve tíznél is több szerelméhez írt verseit, rövid kitérőt tett három olyan vers miatt, amelyeket fiktív személyekhez írt, úgy el kell ismerni, hogy szokatlan (s lélektanilag sem túl valószínű) eljárásával megtévesztette verseinek elemzőit.

A pásztorlányka és az *Emlék-áldozat* mellett figyelmet érdemel egy egészen más jellegű vers, *Az aggastyán* is. Igaz, ez utóbbiban nincs szó pásztorlánykáról, ám az emlékező ifjúkori szerelmeként feltűnő lány sok tekintetben egyezni látszik a pásztorlánnyal. Vajon a faluban bolyongó, korai szerelmét felidéző aggastyán ugyanarra a személyre emlékezik, akire az *Emlékezés*... „főhőse”? Olyan kérdés ez, amelyre nem tudunk határozott választ adni. De két további vers is figyelmet érdemel, főképp azért, mert tanúsítja, hogy korai motívumról (vagy ha szerelem áll a háttérben, úgy korai szerelemről) van szó. A pásztorlányka már Madách ifjúkori kötetében, a *Lant-virágokban* is helyet kapott.

Füstölögve kis falunknak
Állnak zsupos fedeli,

írja Madách a *Változásban*, vagyis itt is szülőfaluja a helyszín, ahol aztán megjelenik a pásztorlányka. S végül ugyancsak pásztorlányka motívumot tartalmaz (bár jellegéből következően kevésbé hozható összefüggésbe életrajzi adatokkal) a két *Csere* című vers. Az egyik még a *Lant-virágokban* jelent meg, a másik a kései kéziratok között található, s a gyűjteményes kiadások tartalmazzák. E jellegükben nagyon eltérő versek közös vonása, hogy a lány a költő falujában élt, s ablaka átellenben volt az ő ablakával. Neve csak egy helyen van a pásztorlánykának: a *Csere* korai (a *Lant-virágokban* szereplő) változatában, mint *Lenke* szerepel.

Tartalomjegyzékek

Ha a kézirat első lapján álló tartalomjegyzéket nézzük, amely csekély eltéréstől eltekintve megegyezik a verskéziratok tényleges sorrendjével (s ez arra vall, hogy a könyvtár részéről 10-es sorszámokkal ellátott, a szerelmi verseket felsoroló jegyzék inkább akkor született, amikor a kötet már készen állt), akkor abban az első hét vers szól Máriához, majd az *Ige a múltból* és *A csapodár átka* (feltételezhetően) Matkovich Idához és Fráter Erzsébethez írott versek közé ékelődik. A sorrend ugyanis ez: *Idához* (I. Templomban, II. Társaságban), *Szerelmem*, *Isten veled*, *Ige a múltból*, *A csapodár átka*, *Vadrózszak Erzséhez I-VII*.

Mivel nem tudjuk, mi lehet az oka ennek a sajátos tagolásnak, célszerű a legegyszerűbbnek látszó feltételezésnél maradnunk, amit a versek tematikája is alátámaszt: az első hét vers a szerelem korai szakaszáról szól, vagyis a pesti tanulóévek előtti korszakról, míg két utóbbi vers a kapcsolat jóval későbbi, konfliktusokkal súlyosan terhelt korszakáról dósít, jölehet e két vers közül legalábbis az egyik 1840 nyarán vagy még korábban született. Az időbeli elrendezés mellett szól, hogy a *Kis leány* még fél gyermekként jellemzi ariát, a hatodik vers az elválásról, a hetedik a szerelem korai szakaszának felidezéséről l, tehát az első verscsoportban helyell-közzel nyomonkövethető az időbeli sorrend. Mi- az első hét verset *Etelkához* írottak követik, talán nem járunk messze az igazságtól, feltételezzük, hogy az első hét vers még 1839, vagyis az *Etelkával* való ismeretség előtt stkezett, míg az *Ige a múltból* és *A csapodár átka* az *Etelka*-szerelem után. Az *Emléklara* ciklus az *Epigrammák* között kapott volna helyet, így az abban szereplő *Mária*-vers tervezett könyv második kötetébe került volna. Végül az *Emlékezés az első szerelemre* a *Szerelmem* ciklusban, a Fráter Erzsébethez írott versek után szerepelt volna olyan más ver-

sek társaságában, amelyeknek címzettjeiről az esetek nagy részében még feltételezésünk sincsen.

A 10. lapon található tartalomjegyzékben egy-egy vonallal vannak elválasztva egymástól az egyes verscsoportok, így ez mutatja legjobban közelítéssel azt, hogy melyek azok a versek, amelyek ugyanahhoz a személyhez íródtak. Az első versek sorrendje nem változott; az első hét Mária-verset az Etelkához írottak követik. A komoly változások a Lujzához írott verseknél kezdődnek, ahol (az események feltételezhető menetének megfelelően) az élő lányhoz írott verseket az élő lány emlékét idéző, majd a halotthoz szóló versek követik, s ezután áll a *Lujza leánytársához* és a „*Fagyvirágok*” felolvasása után. Am a *Csapodár álka* és az *Ige a múltból* itt is egymás mellé kerül, s nagyjából azonos helyen, mint az első tartalomjegyzékben. Mivel a további Mária-versek itt már nincsenek feltüntetve, ezt úgy értelmezhetjük, hogy azok Madách szándéka szerint másik ciklusba kerültek volna, ami azt jelenti, hogy időközben az *Emlékezés az első szerelemre* című vers besorolását is megváltoztatta.

Madách tehát, talán az időbeli távolság miatt, talán azért, mert a kapcsolat jelentős változáson ment át, a korai és a késői Mária-verseket könyvének más-más helyén (bár mindkét csoportot a *Szerelem* ciklusban) kívánta megjelentetni.

A pásztorlánykás versek, amelyeket nem soroltunk a minden kétséget kizáróan Mária-hoz szólóak közé, érdekes helyen találhatóak a tartalomjegyzékben. A *pásztorlányka* és az *Emlék-áldozat* az első tartalomjegyzékben közvetlenül az *Emlékezés az első szerelemre* után állnak, s természetesen a versszövegeknél is ez a tényleges sorrend. De egymás mellé került a két vers a másik tartalomjegyzékben is. A másik három (illetve a *Csere* két változatát figyelembe véve: négy) vers helye semmitmondó, mivel azok nem szerepelnek a *Szerelem* ciklusban.

Tizenkét plusz öt vers látszólag nem sok, de Madách esetében nem is kevés. Fenn maradt versei közül ennyi sem szól Fráter Erzsébethez. Amikor élete utolsó évében megjelentetés reményében lejegyezte Madách a verseit (s azok eredetijét minden jel szerint megsemmisítette), helyenként kisebb-nagyobb javításokat eszközölt. A Mária-vers többsége a javításokkal már-már olvashatatlanul teletűzdelt versek közé tartozik, ami nem csupán azt jelzi, hogy szerzőjük elégedetlen volt a korai változatokkal, de azt is, hogy keserves volt az érzelmileg nem ritkán túlfűtött verseken évtizedek múltán változtatni, sőt eredmény alapján bizvást elmondhatjuk: javítani.

Andor C

Erdélyiek József Korzeniowski Báthori Andrásról szóló drámájában

E tanulmány tárgya az inkább regény-, mint drámaíróként ismert, a múlt század kezdetén még inkább romantikus, később realistának mondható József Korzeniowski (1797-1863) 1845-ből való, *Andrzej Batory* című tragédiája.¹ Valószínűleg ez az egyetlen színpadra szánt lengyel alkotás, amelynek cselekménye csaknem kizárólag Erdélyben játszódik, és amelyben a beszélő és cselekvő alakok többsége (tízegyhány személy) ebből az országból származik. Az író történelmi eseményekre alapozta drámája cselekményét. Lelkiismeretesen áttanulmányozott különböző lengyel és más forrásokat, ezért nem meglepő, hogy művének szinte összes alakja, köztük az epizód szereplőké is hitelesnek nevezhető. Az erdélyi történelmet felelevenítő alkotások közül, egyelőre ezzel az eggyel foglalkozva, itt nem az ábrázolt világnak a megtörtént valósághoz való viszonya érdekel, hanem csupán az erdélyiek és Erdély irodalmi képe. Némi figyelmet a tragédia eszmei és politikai tartalmának is szentelve kevésbé fontosak számomra a mű esztétikai érdekei. Főleg az utóbbiakat néhány

¹ J. KORZENIOWSKI, *Andrzej Batory. Dramat historyczny w pięciu aktach*. In *Dzieła J. Korzeniowskiego*. T. VIII. Varsó 1872. Az idézetek ebből a kiadásból valók.